

In memoriam

Pranas Kulikauskas

Archeologas doc. dr. Pranas Kulikauskas yra vienas iš lietuvių archeologijos pradininkų. Per beveik 70 aktyvios mokslinės, pedagoginės ir organizacinės veiklos metų didžiai nusipelnė Lietuvos archeologijos ir istorijos mokslui.

Pranas Kulikauskas gimė 1913 metų kovo 7 dieną Purvynų kaime, netoli Aukštadvario, gausioje Zigmo ir Antaninos Kulikauskų šeimoje. Mokėsi pradinėje ir vidurinėje mokykloje Aukštadvaryje, Alytaus valstybinėje gimnazijoje. Ją baigė 1934 metais. 1935 metais P. Kulikauskas įstojo į Kauno universiteto Humanitarinių mokslų fakultetą. Iš pradžių studijavo lietuvių kalbą ir literatūrą, o po metų perėjo į istorijos skyrių. Kauno universitete jis lankė lietuvių kalbininkų, istorikų ir rašytojų V. Krėvės-Mickevičiaus, B. Sruogos, V. Mykoliaičio-Putino, I. Lappo, P. Skardžiaus, V. Sezemano, M. Biržiškos, I. Jonyno, A. Janulaičio, L. Karsavino ir kt. paskaitas. Tuo metu Kauno universitete dar nebuvo archeologijos specialybės, tačiau nuo 1935 metų epizodinius archeologijos pagrindų, archeologinių tyrinėjimų metodikos ir Lietuvos archeologijos kursų pradėjo skaityti užsienyje baigęs mokslus Jonas Puzinas. Tuo metu Lietuvoje jis buvo pirmas archeologas, turintis archeologijos mokslo diplomą. P. Kulikauskas susidomėjo archeologija, užsirašė da-

lyvauti Lietuvos archeologijos pratybose. Studijuodamas antrame kurse nuo 1936 metų rudens pradėjo dirbti naujai įsteigtame Kauno Vytauto Didžiojo kultūros muziejaus priešistoriniame skyriuje muziejininku. Dirbdamas muziejuje jis sistemino archeologinių fondų medžiagą, sudarinėjo kartotekas. Kartu su J. Puzinu ir savarankiškai tyrinėjo Upytės, Liepynų, Paulaičių, Nikėlių, Paštuvos, Poškaičių, Delnicos, Purvynų ir kt. plokštinius kapinynus. Muziejaus vadovybė, teigiamai vertindama jo darbą, išrūpino valstybinę stipendiją studijoms užsienyje. 1938 metais P. Kulikauskas išvyko mokytis į Karaliaučiaus universitetą. Ten studijavo archeologiją, antropologiją, baltistiką. Šių mokslų paskaitas tuo metu skaitė B. Richthofenas, J. Jansenas, V. Falkenhanas, J. Lefleris ir kt. Prasidėjus Antrajam pasauliniam karui, 1940 metais P. Kulikauskas grįžo į Lietuvą ir tęsė studijas Vilniaus universitete. Jį baigė 1942 metais. Tarybinį aukštojo mokslo diplomą įgijo 1946 metais.

Prano Kulikausko mokslinio darbo kryptys išryškėjo dar studijų metais, rašant diplominį darbą „Upytės kapinyno tyrinėjimų duomeny. bei pirmą didelį mokslinį straipsnį „Emaliuotieji dirbiniai Lietuvoje“. išspausdintą Vytauto Didžiojo kultūros muziejaus metraštyje 1941 metais. Nagrinėdamas retus ir įdomius romėniškojo laikotarpio arba senojo geležies amžiaus dirbinius, P. Kulikauskas jau tada parodė gilų ir visapusišką archeologinės medžiagos pažinimą.

Karas ir hitlerinė okupacija padarė didžiulį nuostolių archeologijos mokslui. Po Antrojo pasaulinio karo Lietuvoje iš archeologų tebuvo likę P. Kulikauskas, R. Volkaitė-Kulikauskienė, R. Jablonskytė ir P. Tarasienka. P. Kulikauskui tuo metu teko didžiulis darbo krūvis. Jam reikėjo ne tik dirbti muziejinį darbą, bet ir rengti naujus archeologus (nuo 1944 metų jis Vilniaus universiteto, 1946 metais – Kauno universiteto dėstytojas). Tuo pat metu teko rūpintis būsimų ekspedicijų materialine baze, iš naujo pradėti archeologijos paminklų tyrinėjimų darbus, iš naujų pozicijų apibendrinti sukaupią medžiagą.

Nuo 1948 metų P. Kulikauskas, nepalikdamas universiteto, pradėjo dirbti Lietuvos TSR Mokslų akademijos Lietuvos istorijos institute. Iš pradžių jaunesniuoju

moksliniu bendradarbiu, nuo tų pačių metų gegužės buvo paskirtas instituto moksliniu sekretoriumi, o nuo 1949 metų jam suteiktas vyr. mokslinio bendradarbio vardas. 1952 metais P. Kulikauskas tapo archeologijos-etnografijos sektoriaus vadovu. Nuo to laiko iki pat 1962 metų (nuo 1956 iki 1962 m. Vilniaus universitete nedirbo) jis vadovavo visam respublikos archeologijos mokslui, sprendė gausius mokslo tiriamuosius ir organizacinius klausimus. Tuo laikotarpiu buvo palaikomi glaudūs ryšiai su SSRS Mokslų akademijos Materialinės kultūros istorijos institutu ir tuomet jame dirbusiais archeologais F. Gurevič, G. Fiodorovu, P. Tretjakovu, A. Briusovu, A. Mongaitu, T. Tarakanova ir kt. Tai labai padėjo atkuriant archeologijos mokslą Lietuvoje, keliant archeologų kvalifikaciją.

1949 metais P. Kulikauskas pirmasis iš archeologų apgynė istorijos mokslų kandidato disertaciją „Kurmaičių archeologiniai paminklai ir jų tyrinėjimų duomenys“. Pokario metais Lietuvos proistorė nebuvo įtraukta į akademinį kursą. 1953 metais P. Kulikauskas dalyvavo rengiant trumpą Lietuvos TSR istorijos kursą (rusų k.), kuriame parašė skyrius apie pirmąją bendruomeninę santvarką. Platesnė šios temos versija buvo išspausdinta keturtomės Lietuvos TSR istorijos I tome 1957 metais. Šis darbas iki šiol neprarado savo vertės. Autoriams, tarp jų ir P. Kulikauskui, buvo paskirta Respublikinė premija mokslo ir technikos srityje.

Suakauptą gausi archeologinė medžiaga ilgą laiką nebuvo reikiamai apibendrinta. Kartu su R. Kulikauskiene ir A. Tautavičiumi P. Kulikauskas 1961 metais parengė ir išleido knygą „Lietuvos archeologijos broožai“. Jis buvo atsakingasis šio darbo redaktorius, kartu parašė didžiausius jo skyrius. Šis darbas ir mūsų dienomis yra parankinė kiekvieno Lietuvos archeologo knyga.

Prano Kulikausko mokslinių interesų ratas buvo labai platus. Straipsniuose, paskelbtuose LTSR MA darbuose, leidinyje „Iš lietuvių kultūros istorijos“ ir kitur jis nagrinėjo atskirus paminklus ir archeologines kultūras, žemdirbystę ir gyvulininkystę, metalurgiją, senąją statybą, plačiai skelbė naujausių tyrinėjimų medžiagą. Tačiau pagrindinį dėmesį skyrė senajam geležies amžiui.

Dirbdamas Istorijos institute, vadovaudamas archeologijos-etnografijos sektoriui, P. Kulikauskas labai daug dėmesio skyrė archeologijos paminklų apsaugai. Jis dalyvavo visose pirmosiose pokario žvalgomosiose ekspedicijose, vadovavo archeologijos paminklų tyrimams. Iš svarbesnių P. Kulikausko 1950–1961 metais tyrinėtų archeologijos paminklų paminėtini Nemenčinės, Piliakal-

nio, Paveisininkų piliakalniai, Kurmaičių, Krikštonių kapinynai ir pilkapynei.

Ilgus metus P. Kulikauskas palaikė ryšius su žymiais Pabaltijo ir kitų kraštų archeologais – H. Moora, P. Tretjakovu, E. Šnore, M. Šmidehelm, J. Antonevičiumi ir kitais. Pirmaisiais pokario metais kartu su R. Kulikauskiene, P. Tarasenska, R. Rimantiene reprezentavo Lietuvos archeologiją Sovietų Sąjungos archeologų konferencijose, skaitė pranešimus Maskvoje, Leningrade, Tartu, Rygoje, Minske. Jo moksliniai straipsniai yra spausdinti SSRS, Estijos SSR, Baltarusijos SSR, Čekoslovakijos, Lenkijos archeologiniuose leidiniuose.

Nuo 1962 metų P. Kulikauskas dirbo tik Vilniaus universitete. Nuo tų pačių metų rudens iki 1966 metų vadovavo Archeologijos-etnografijos katedrai, o 1966 metais reorganizavus ją į Lietuvos SSR istorijos katedrą, dirbo joje iki 1983 metų. 1964 metais Pranui Kulikauskui buvo suteiktas docento vardas.

Docento P. Kulikausko darbas Vilniaus universitete buvo labai įvairus. Pagrindinis dėmesys buvo skiriamas aukštos kvalifikacijos archeologų rengimui. Vilniaus universitete docentas įvairiu laiku skaitė „Archeologijos pagrindų“, „Muziejininkystės pagrindų“ (visiems istorikams), „Lietuvos archeologijos“, „Archeologijos tyrinėjimų istorijos Lietuvoje“, „Akmens amžiaus“, „IX–XVI a. lietuvių materialinės kultūros“ (muziejininkystės specializacijos studentams) kursus. Nuo 1949 iki 1982 metų Vilniaus universitetą baigė daugiau kaip 120 archeologų. Nesuklysimė pasakę, kad beveik visi vyresnės ir vidurinės kartos archeologai yra buvę docento P. Kulikausko mokiniai. Ilgą laiką P. Kulikauskas dėstė ir Vilniaus valstybiniame pedagoginiame institute, skaitė istorikams „Archeologijos pagrindų“ bei „Lietuvos archeologijos“ kursus.

Dirbdamas universitete P. Kulikauskas neapsiribojo vien teorijos dalykais, daug laiko skyrė studentų archeologinei praktikai. Jo pastangomis buvo sukurta tam laikotarpiui puiki ekspedicijų materialinė bazė, pagal naujausius lauko tyrinėjimų metodikos reikalavimus vykdomi kasinėjimai tapo tikru „vasaros universitetu“ kiekvienam studentui, dirbusiam P. Kulikausko vadovaujamosiose ekspedicijose. Universitete ekspedicijų metu buvo tyrinėti tokie paminklai kaip Kunigiškių-Pajevonio (1963–1964 m.), Rudaminos (1965 m.), Obelytės-Kaukų (1967–1969), Sudargo (1970 m.), Varnupių (1971 m.) piliakalniai, Papiškių ir Vilkiautinio (1973–1974 m.) krūsniniai pilkapiai. Kartu su Istorijos institutu tyrinėti tokie unikalūs paminklai kaip Narkūnų piliakalniai (1975–1978 m.), 1979 me-

tais pradėti šiuo metu UNESCO pasaulio paveldo objekto – Kernavės piliakalnių tyrinėjimai.

Nuo 1961 metų P. Kulikauskas pagrindinį dėmesį skyrė Lietuvos Užnemunės piliakalnių tyrinėjimams, nes iki to laiko Lietuvos archeologams ši sritis buvo *terra incognita*. Užnemunės piliakalnių tyrinėjimų medžiagą P. Kulikauskas skelbė universiteto istorikų mokslo darbuose. Po daugelio tyrinėjimų ir analizės metų 1982 metais buvo išleista monografija „Užnemunės piliakalniai I–XIII amžiais“

Dirbdamas didelį mokslinį ir pedagoginį darbą, P. Kulikauskas visada rasdavo laiko archeologijos mokslo populiarinimui. Jis buvo nuolatinis studentų archeologinių konferencijų organizatorius, ilgus metus vadovavo Studentų mokslinės draugijos Archeologijos būreliui. Vadovaujami docento, studentai, būsimi archeologai, sėkmingai atstovavo Lietuvai SSRS studentų konferencijose, mokslinių darbų apžiūrose. P. Kulikausko iniciatyva buvo įkurtas ir kurį laiką sėkmingai veikė Istorijos fakulteto visuomeninis muziejus.

P. Kulikauskas rašė mokslo populiarinimo straipsnius įvairiausioje spaudoje – „Mokslas ir gyvenimas“, „Kom-

jaunimo tiesa“, „Moksleivis“, „Lietuvos pionierius“, „Gimtas kraštas“, „Vakarinės naujienos“, įvairių rajonų vietinėje spaudoje.

1983 metų rudenį, išėjęs į pensiją, P. Kulikauskas nenustojo aktyviai domėtis Lietuvos archeologijos mokslu, pateikė jaunystėje tyrinėto Upytės kapinyno publikaciją, parašė pluoštą prisiminimų. Paskutiniai dideli ir labai reikšmingi P. Kulikausko darbai pasirodė jau atgavusioje nepriklausomybę Lietuvoje. Tai dirbant Vilniaus universitete sumanyta Lietuvos archeologijos istorija (iki 1945 metų) bei 2003 m. išleista labai nuoširdi ir asmeniška prisiminimų knyga „Kelias į archeologiją“ Tai bene vienintelis tokio pobūdžio veikalas Lietuvos archeologijos mokslo istorijoje, atspindintis mūsų archeologijos patriarcho ir mokytojo mintis apie laiką ir žmones – mokytojus, mokinius, bendražygius.

Docentas Pranas Kulikauskas paliko mus po sunkios ligos 2004 metų gruodžio 15 dieną. Smėlio kalva Antakalnio kapinėse priglaudė šį iškilų žmogų. Sunku patikėti, kad šiandieną šalia nėra Mokytojo.

Aleksiejus Luchtanas